

“อยู่รอด” อย่าง “ยั่งยืน” โครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

การบริหารจัดการน้ำ เป็น 1 ในองค์ความรู้ 6 มิติ ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ซึ่งมูลนิธิปิดทองหลังพระได้สืบสานแนวพระราชดำริ โดยนำมาปรับใช้เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านที่เดือดร้อนในบริเวณหนองเล็งเปือย จังหวัดกาฬสินธุ์ ไม่เพียงแต่เข้ามาบริหารจัดการน้ำ แต่ยังร่วมมือกับหลายฝ่ายในการพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชน จนกลายเป็นหนึ่งในโครงการต้นแบบ และแรงบันดาลใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ที่ประสบความสำเร็จ

หนองเล็งเปือยเป็นแหล่งน้ำมีขนาด 887 ไร่ ลึก 9 เมตร จุน้ำได้ 3.5 ล้านลูกบาศก์เมตร ครอบคลุมพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้าน 53 หมู่บ้านจาก 4 ตำบลในจังหวัดกาฬสินธุ์ คิดเป็น 42,958 ไร่ หนองน้ำแห่งนี้ แต่ละปีมีน้ำหมุนเวียนเฉลี่ย 57.5 ล้าน

ลูกบาศก์เมตร ก่อนการพัฒนาพื้นที่บริเวณรอบหนองเล็งเปือย มีปัญหาจากฝายชำรุด ทำให้น้ำตื้นเขินจนจุน้ำได้เพียง 1 ล้านลูกบาศก์เมตร ช่วงฤดูฝนเกิดน้ำท่วมถึง 4 เดือนต่อปี สร้างความเสียหายต่อผลผลิตทางการเกษตร ในขณะที่ฤดูอื่นๆ ประสบปัญหา

น้ำไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกในฤดูอื่น ๆ ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนต่อเนื่องเป็นเวลานาน จนองค์การบริหารส่วนตำบลเหล่าอ้อย อำเภอธำเพ็ญ เป็นตัวแทนราษฎรยื่นฎีกาขอพระราชทานความช่วยเหลือจากพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 และพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับโครงการซ่อมแซมฝายสันมนในพื้นที่แก้มลิงหนองเล็งเปือยเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อปี 2554

การพัฒนาที่ไม่มีทางลัด

จากความร่วมมือระหว่างคณะกรรมการสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ กับ 4 หน่วยงานได้แก่ กองทัพบก กรมชลประทาน คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ดำเนินการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือย โดยการนำของ คุณการันย์ ศุภกิจวิเลขการ ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ ในการช่วยแก้ปัญหาพยายามสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรม และสร้างชุมชนต้นแบบที่นำเอาแนวพระราชดำริโครงการแก้มลิง มาประยุกต์ใช้ได้ อย่างเต็มประสิทธิภาพ

ผอ.การันย์ เล่าถึงพัฒนาการของโครงการว่า “โจทย์คือ ต้องให้ครัวเรือนพึ่งพาตัวเองได้ น้ำเป็นหัวใจ เพราะฉะนั้นโครงสร้างพื้นฐานเรื่องน้ำ เรื่องดิน เรื่องเกษตร เป็นเรื่องสำคัญ และเรื่องที่น่าเข้ามาส่งเสริม คือ ทฤษฎีของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ที่ต้องไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เดิมชาวบ้านจะปลูกข้าวแต่ไม่ได้ปลูกพืชหลังนา จึงส่งเสริม

“ **โจทย์คือ ต้องให้ครัวเรือนพึ่งพาตัวเองได้**

น้ำเป็นหัวใจ เพราะฉะนั้นโครงสร้าง

พื้นฐานเรื่องน้ำ เรื่องดิน เรื่องเกษตร

เป็นเรื่องสำคัญ และเรื่องที่น่าเข้ามาส่งเสริม

คือ ทฤษฎีของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9

ที่ต้องไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เดิมชาวบ้านจะปลูกข้าว

แต่ไม่ได้ปลูกพืชหลังนา

จึงส่งเสริมให้ปลูกพืชหลังนาด้วย ”

ผู้สื่อข่าวรับฟังการบรรยายจาก คุณการันย์ ศุภกิจวิเลขการ ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ

ในงาน BOT Press Trip 2018 จังหวัดขอนแก่น

แปลงเกษตร ณ โครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือย
อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ให้ปลูกพืชหลังนาด้วย หลังจากที่เราลองทำกันมา 5 ปี เราก็ชำนาญขึ้น ผลผลิตดีขึ้นมาก จากที่เคยปลูกข้าวได้ 200 กิโลกรัมต่อไร่ ปัจจุบันได้ถึง 400 กิโลกรัมต่อไร่ มูลค่าข้าวก็เพิ่มขึ้น เพราะมีดินและน้ำที่ดี

โครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือยฯ แบ่งขั้นตอนการพัฒนาเป็น 3 ระยะ ในระยะแรก (ปี 2556 - 2557) เริ่มที่การซ่อมแซมฝายสันมน สร้างอาคารบังคับน้ำ และขุดลอกหนองน้ำเพื่อเพิ่มปริมาณการกักเก็บให้มากกว่า 6 ล้านลูกบาศก์เมตร เพื่อรองรับการชลประทานในพื้นที่โดยรอบในรัศมี 2.5 กิโลเมตรได้ นอกจากนี้การขุดลอกทำให้มีดินโป่งบนพื้นที่รับน้ำและทำการเกษตรให้ชาวบ้านได้ถึง 2,039 ไร่ ซึ่งนับว่าได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ระยะที่ 2 (ปี 2558 - 2560) เป็นการพัฒนาคู่มือสร้างพื้นฐาน ทรัพยากรมนุษย์ สังคม เศรษฐกิจชุมชน มีการส่งเสริมให้ทำเกษตรอินทรีย์ มีการรวมกลุ่มกับชาวบ้านเพื่อวางแผนบริหารจัดการและพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยมีจุดประสงค์ให้พวกเขา “อยู่รอด”

หนึ่งในปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น คือ การสนับสนุนให้ปลูกพืชหลังนา ในช่วงแรกมีเป้าหมายเพื่อลดการบริโภค เมื่อเหลือจึงนำมาขายเพิ่มรายได้ การเลือกพืชมาปลูกหลังทำนา เริ่มจากมูลนิธิปิดทองหลังพระฯ ช่วยหาตลาด วิเคราะห์ความคุ้มค่าของการลงทุน และยังคงคำนึงถึงสภาพดินในพื้นที่ที่แตกต่างกัน โดยโครงการฯ สนับสนุนให้เกษตรกรปลูกมะเขือเทศซึ่งคาดว่าจะทำรายได้ดี แต่ด้วยระยะทางการขนส่งที่ไกลและความไม่ชำนาญของผู้ปลูก ทำให้การปลูกมะเขือเทศไม่ประสบความสำเร็จและกลายเป็นบทเรียนสำคัญในการเลือกปลูกพืชหลังนาชนิดอื่น ๆ ทุกวันนี้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดและผักสวนครัว เลี้ยงปลา

ผลิตภัณฑ์จากชาวบ้านในโครงการหนองเล็งเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

และไก่ไข่ ซึ่งนอกจากจะเป็นแหล่งรายได้แล้ว ยังเป็นต้นแบบให้กับองค์กรท้องถิ่น เช่น โรงพยาบาลร่อนคำ ที่ต้องการลดรายจ่ายด้วยการปลูกผักอินทรีย์และเลี้ยงไก่ไข่ เพื่อใช้ปรุงอาหารให้กับผู้ป่วย

ระยะที่ 3 (ปี 2561 - ปัจจุบัน) เมื่อชาวบ้านอยู่รอดแล้วโครงการฯ จึงเริ่มถ่ายทอดความรู้และติดตามการพัฒนาอย่างต่อเนื่องใน 3 ด้าน คือ ทรัพยากรมนุษย์ โครงสร้างพื้นฐาน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่หนองเล็งเปือย “อยู่รอดได้อย่างยั่งยืน”

ตั้งแต่จัดตั้งโครงการมา 5 ปี มีชาวบ้านยอมเข้าร่วมเพียง 35% จาก 1,000 ครอบครัว แม้ว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมจะมีรายได้ดีขึ้น มีเงินปลดหนี้ และยังมีเงินเก็บ แต่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมยังคงเป็นโจทย์ยากที่สุด ผอ.การณ์ย ตั้งเป้าหมายว่าต้องการให้ชาวบ้าน 80% เข้าร่วมโครงการและต้องการเห็นพวกเขามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างยั่งยืน

การบริหารจัดการน้ำ

อีกเรื่องที่สำคัญ คือ การบริหารจัดการน้ำที่เป็นโครงการสนับสนุนให้ชาวบ้านบริหารจัดการน้ำเองด้วยการจัดตั้ง “กลุ่มผู้ใช้น้ำ” ขึ้นมาดูแลรับผิดชอบเรื่องเก็บข้อมูลความต้องการใช้น้ำสำหรับแปลงเกษตร ขณะนี้มีสถานีนํ้า 5 สถานี แต่ละวันเกษตรกรที่ต้องการใช้น้ำจะแจ้งกลุ่มจัดการน้ำ เมื่อได้รับอนุญาตจึงทำการเปิดวาล์วน้ำเข้าสู่พื้นที่ของตัวเอง และต้องจ่ายค่าน้ำเป็นเงิน 220 บาท ต่อหัวจ่ายน้ำต่อวัน การจัดการแบบเรียบง่ายนี้จะช่วยให้ชุมชนสามารถดูแลกันเองได้อย่างเหมาะสมในอนาคต

งานวิจัยลงใช้ในพื้นที่จริง

โครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปือยฯ ยังทำหน้าที่เป็น Social Lab ที่เชิญชวนนักวิชาการให้นำเอาความรู้และงานวิจัยมาทดลองใช้ในสถานการณ์จริง โดยมีทีมจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นทีมหลักของโครงการ

ผศ. ดร.บารเมศ วรรณนะภูมิ และทีมจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เข้าร่วมโครงการตั้งแต่ปี 2557 โดย อ.บารเมศ ยอมรับว่า การขุดลอกหนองน้ำส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จึงผลักดันให้มีการปรับปรุงทรัพยากรธรรมชาติ และติดตามความคืบหน้าเสมอ มีการปล่อยปลาเพื่อเพิ่มสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ สนับสนุนการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพื่อลดสารเคมีในดิน เมื่อผ่านมา 3 ปี ก็พบว่า นอกจากดินและน้ำจะมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการเพาะปลูกยิ่งขึ้นแล้ว ยังมีสิ่งมีชีวิตที่หลากหลายขึ้น มีปลาและกุ้งน้ำจืดขนาดใหญ่ให้คนในชุมชนได้บริโภค อย่างไรก็ตาม อ.บารเมศ เล่าว่า ระบบนิเวศต้องใช้เวลาในการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ทางโครงการฯ จะยังคงติดตามดูแลอย่างใกล้ชิดต่อไป

ดร.ภูมิสิทธิ์ มหาสุวีระ และทีมจากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เข้าร่วมกับโครงการปลายปี 2557 เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านหลังจากมีโครงการ โดยเก็บข้อมูลครัวเรือนจาก 53 หมู่บ้าน พบว่ารายได้ส่วนใหญ่มาจากภาคเกษตร นอกจากนั้นจะได้มาจากการรับจ้าง และเงินจากคนในครอบครัวที่ไปทำงานต่างถิ่นส่งกลับบ้าน โดยรวมแล้วแต่ละครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยปีละ 160,000 บาท แต่มีรายจ่ายประมาณ 130,000 บาท เหลือเงินออม 30,000 บาท แต่มีหนี้สินต่อครัวเรือนประมาณ 270,000 บาท ส่วนมากเป็นการก่อหนี้เพื่อการเกษตร เช่น ซื้อปุ๋ย อุปกรณ์ และสารเคมี รวมทั้ง เนื่องจากค่านิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยว คือ ทำนาเพียงอย่างเดียว ถ้าปีใดน้ำท่วมก็ขาดทุน ถึงแม้บางปีจะทำกำไร แต่ก็ไม่มากพอที่จะปลดหนี้ของครอบครัวได้ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังเล่นหวยโดยใช้เงินถึง 10% ของรายได้ ซึ่งนับว่าค่อนข้างสูง จึงต้องเร่งแก้ไขปัญหาทุกข้อด้วยการปรับพฤติกรรม เพิ่มรายได้ และลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น

ในช่วงแรกเกษตรกรไม่สนใจเข้าร่วมโครงการปลูกพืชหลังนา เนื่องจากกลัวความเสี่ยงที่ต้องปลูกพืชชนิดใหม่ที่ยังไม่มีประสบการณ์และไม่แน่ว่าจะขายได้ ทีมงานจึงทดลองการ “ถ่ายโอนความเสี่ยง” ด้วยการให้ยืมปัจจัยการผลิต หากผู้เข้าร่วมขาดทุนให้ความรู้ รวมทั้งรับซื้อผลผลิตในปีแรก และประกันรายได้ให้เกษตรกร ทำให้มีผู้สมัครกว่า 300 ราย แต่ภายหลังจากการคัดเลือกมีผู้เข้าร่วมจริง ๆ เพียง 181 ราย ลองทำการเกษตรปลอดภัย ไม่ใช่สารเคมีฆ่าแมลงกลายเป็นผลผลิตทางการเกษตรปลอดสารพิษ ซึ่งสามารถทำกำไรได้ถึง 2 เท่า ในปีถัดมามีผู้เข้าร่วมเพิ่มขึ้นเป็น 252 ราย แม้ว่าโครงการ

คุณพ่อเรืองศิลป์ ยุบลมาตย์ บอกเล่าประสบการณ์การเข้าร่วมโครงการหนองเล็งเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

จะยกเลิกการประกันรายได้ แต่ก็เห็นว่าเริ่มมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรไปสู่หนทางที่ยั่งยืนขึ้นแล้ว

โครงการต่อไปที่จะทำ คือ การช่วยให้ชาวบ้านวางแผนทางการเงินโดยใช้แนวคิดทางจิตวิทยา เช่น การตั้งเป้าหมายให้ชัดเจน การกระตุ้นให้ออม และก้าวสำคัญคือ การก่อตั้งบริษัทชุมชน (Social Enterprise) เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง ถ้าในอนาคตมูลนิธิฯ ถอนตัวออกไป

เกษตรกรไทย อยู่ได้อย่างยั่งยืน

ปัจจุบัน ผักสดปลอดภัยที่ชาวบ้านในโครงการปลูก ถูกส่งต่อไปยังห้างสรรพสินค้า และโรงพยาบาลท้องถิ่น ส่วนข้าวโพดหวานและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ก็มีผู้มารับซื้อถึงที่ สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการ

คุณพ่อเรืองศิลป์ ยุบลมาตย์ หนึ่งในผู้เข้าร่วมโครงการที่พยายามหาความรู้ ทั้งเรื่องการเกษตร และการทำบัญชีรายรับรายจ่าย รวมถึงการนำเอาปรัชญาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ จนในที่สุดสามารถปลดหนี้ได้จากการปลูกผักสวนครัว มีรายได้สม่ำเสมอ มีเงินออม คุณพ่อเรืองศิลป์พูดว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่ได้จากโครงการคือ ลูกชายย้ายกลับภูมิลำเนาเพื่อมาช่วยครอบครัว และท่านทั้งท้ายไว้ว่า “แค่เปลี่ยนความคิด ทุกอย่างก็เปลี่ยน ... ตอนนี้ภูมิใจมากเวลามีคนเรียกผมว่าเกษตรกร”

